

15/8/2014

נושאונט מס' 31

דבר העורך

שלום לכם,

באמצע יוני נערכה בפריז תערוכת בולים של האיגוד האירופאי, FEPA. ארבעה מחברינו הציגו בתערוכה: יושב ראש איל"ת, **יצחק ברק**, זכה במדליה מוזהבת גדולה (86 נקודות) על אוסף תולדות התעופה שלו. האוספים של **יורם לוביאניקר** ושל **יוחנן מי-רז** זכו במדליה מוזהבת (83 ו-80 נקודות בהתאמה), ואילו התצוגה של **פאולו דואק** על נהג המירוצים **איירטון סנה** זכתה במדליה כסף (70 נקודות). ייצוג נוסף היה לישראל בחבר השופטים, בדמותו של סגן יושב ראש איל"ת, **מנחם לדור**, אשר גם מסכם את התערוכה עבורנו.

המאמר השני בגיליון, פרי עטו של **ד"ר אלחנן בר-לב**, עוסק בשאלה מהו בול הזיכרון הראשון אי פעם. אמנם המאמר איננו תימאטי (לפחות לא במובן הצר של המילה), אבל אנחנו משוכנעים שגם אספנים מתקדמים יוכלו ללמוד ממנו. אנו גם ממליצים לשים לב לעומק המחקר של המחבר. בשל אורכו פוצל המאמר לשני חלקים, וסופו יובא בגיליון הבא.

המפגש הבא של איל"ת יתקיים ביום חמישי ה-11 בספטמבר (תאריך שקל לזכור אותו). כרגיל, המפגש יתקיים בביתן המטבעות במוזיאון ארץ ישראל ברמת אביב, ויחל בשעה 17:00. הפעם המפגש יוקדש לאוסף המסקרן של חברנו **רן ברש** הנקרא "היכן אני נמצא". לאחר מכן נשמע דיווח מפי **יגאל נתנאל** על התערוכה העולמית בקוריאה.

בימים אלו חלה רגיעה בדרום, ואנו תקווה שהשקט ישוב – והפעם לזמן ממושך.

קייץ נעים לכולם,
יורם ולורנס

מהו בול הזיכרון הראשון בעולם? חלק א' ד"ר אלחנן בר-לב

אחד הבולים מסדרת קולומבוס האמריקאית משנת 1893, המראה את ספינת הדגל של קולומבוס

אספנים מתחילים של בולי המאה ה-19 עומדים כמעט מיד על תאריך שהוא בבחינת "קו פרשת המים" של בולי הזיכרון (commemorative stamps) מרחבי העולם: ה-2 בינואר 1893. ביום זה הונפקו לציבור בולי "קולומבוס" וגילוי אמריקה" המרהיבים על ידי הדואר האמריקאי. עד היום סבורים רבים, כי בולים אלה הם בולי הזיכרון הראשונים בעולם¹. אך האם זוהי אכן סדרת הבולים הראשונה שניתן לכנותם "בולי זיכרון"?

תחילה יש להכיר את עולם הבולאות בתחילת דרכו. מאז 6 במאי 1840 (מועד הנפקתו של "הפני השחור") ועד אביב 1860 (מועד שבמשמעותו אדון בהמשך), בולי העולם הציגו חמישה סוגים של תמונות:²

א- **פניהם של שליטים** – מלכים, מלכות, נשיאים וראשי המדינה, חיים או מתים;
ב- **מספרים** המבטאים את ערכם הנקוב של הבולים (למשל, בולי ת'רן וטאקסיס, או רבים מבולי ברזיל המוקדמים);

בול קנדי המציג את הבונה – בעל חיים שהוא סמל לאומי

ג- **סמלים לאומיים**, לעתים של המדינה ולעתים של השושלת המונרכית;

ד- **בעלי חיים ששימשו סמלים לאומיים**, כגון הבונה של קנדה (1851), הנשר של גרמניה, האריה של טוסקנה, הברבור של מערב אוסטרליה ועוד;

ה- **דמויות מיתולוגיות ואלגוריות** כאלת החקלאות צרס, האל הרמס המופיע על בולי יוון הראשונים, **מריאן** חבושת המצנפת מצרפת ועוד.

ראוי לציין כי למרות שמדובר בנושאי הנפקה מוגבלים, הרי שגם כאן יכול האספן התימאטי למצוא בולים רלוונטיים לתחום האיסוף שלו.

¹ למשל, דויד באואר (Baughner), שהיה העורך של מגזין TED.
² MacDonald, J.J. (2000). Charles Connell and His Stamp - The Stamp's Survival, *The Canadian Philatelist*. http://www.rpsc.org/cp/charles_connell.html

איל"ת – אגודה ישראלית לבולאות תימאטית בית יואל, נמל ת"א 40, תל-אביב 6350671

כבר לפני ינואר 1893 הונפקו בולי רכבות ובולי בעלי חיים. האם ניתן לקבוע כי בולים אלו היו חידוש ביחס למתכונתם של בולי שליטים וסמלי שלטון, שהייתה הגמונית עד אז? כדי לענות על שאלה זו, יש לחדד את המושג "בול זיכרון". בולי זיכרון מוגדרים³ כהנפקות מיוחדות שנועדו לכבד, ליידע או לזהות מקום, אירוע, אדם, ארגון או חפץ מסוימים. הם צבעוניים ביחס לבולים הרגילים ובעלי מוטיבים מעניינים. במקביל להיותם מיועדים למשלוחי דואר, הם קורצים גם לאספנים. המינוח העברי איננו מקיף כמו האנגלי (commemorative stamp), וניתן לחלק אותו למספר סוגים: "בול לציון אירוע", "בול הווי / נוף לאומי" או "בול טבע מקומי", שכן הוא נועד למטרות שנספו לאלו של יוצרי הבולים הראשונים (קבלה על תשלום דמי משלוח דואר).

ניתן להגדיר שלוש מטרות להנפקתם של בולי זיכרון, שלרוב הינם מושקעים הרבה יותר מבולי הדואר מן המניין (definitive) ונמכרים במשכי זמן קצרים לכל הנפקה:

א- **עידוד תיירות**, באמצעות הצגת נופי המדינה, ובמיוחד אזורים בעלי נוף מושך, מיצגי תרבות מקומיים מושכי תיירים ועוד⁴;

ב- **הגברת הכנסות לאוצר המדינה**, בעיקר על ידי ייצוא הבולים למכירה לאספנים (ישנן מדינות רבות שמכירת בולים מהווה הכנסה נאה לקופתן, עד כדי כך שאיגוד הדואר העולמי, UPU, מטיל ספק בכשרותן של חלק מההנפקות הללו);

ג- **חינוך והחדרה תרבותית של נורמות וערכים לאומיים**, באמצעות בחירתם של נושאים בעלי משמעות בעיניהם של קובעי המדיניות באותה מדינה.

סוגים שונים אלה של בולי זיכרון מאתגרים את מומחי הבולאות, לפחות בכל הנוגע לשאלה מהו בול הזיכרון הראשון. אם נניח כי כל הנפקה של בול שאינו מציג דמות שלטונית או סמל לאומי עונה על היותה הנפקת בול זיכרון, הרי שבולי הזיכרון למסעו של קולומבוס משנת 1893 בוודאי לא היו הראשונים.

תאריך חשוב בהקשר זה הוא אביב 1860. בפרובינציה הנידחת ניו ברנזוויק שבמזרח קנדה, נבחר שנה קודם לכן לכהונת שר הדואר טיפוס צבעוני ותוסס בשם **צ'ארלס קונל**. איש זה היה אחראי לחידושים מפליגים בעולם הבולאות, ואף

³ לפי:

Sexty, R.W. (2000). Stamping our history: The story of Canadian business as portrayed by postage stamps, *Canadian Journal of Administrative Sciences*, 17.4 : 332-341.

⁴ על כך כתב מריק פוזנסקי במאמרו:

Posnansky, M. (2004). Propaganda for the Millions: Images from Africa, *African Arts*, 37(2): 53-57, 94.

איל"ת – אגודה ישראלית לבולאות תימאטית בית יואל, נמל ת"א 40, תל-אביב 6350671

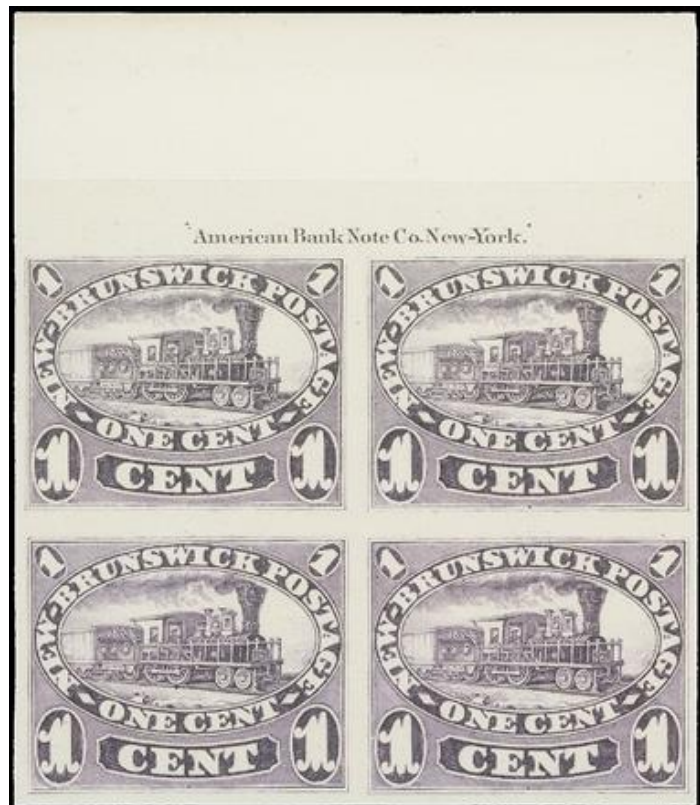
דאג להנפיק חצי מיליון בולים שנשאו את דמותו (ואשר רובם נשרפו על-ידו, לאחר שהתפטר מכהונתו הרמה). בשנת 1860 ביקר **ברטי**, הנסיך מוויילס (זה שיהפוך למלך **אדוארד השביעי** לאחר מותה של המלכה ויקטוריה) בצפון מזרח אמריקה. קונל יזם הנפקה של בול בערך נקוב של 17 סנט, הנושא את דיוקנו של הנסיך. עורך מדור הבולאות בויקיפדיה העולמית סבור, כי זהו בול הזיכרון הראשון שהונפק אי פעם.

בעמדה זו תומך גם **וואלאס-הייל**⁵, המציין כי זהו הבול הראשון בעולם שנראה בו שליט שאיננו המלך או ראש המדינה עצמו. יתר על כן, "תלבושת היילנד" של אדוארד מציגה פנים פחות פורמליות של המלוכה. אלא שפרט לנוצה על כובעו של הנסיך ושכמיה אתנית, קשה לראות בו, לטעמי, בול זיכרון. לעומת זאת מספר בולים אחרים שהנפקתם אושרה על ידי קונל נראים הרבה יותר מתאימים להגדרה של "בולי זיכרון". למשל, בול משנת 1860 שמציג את ההמצאה החדשה: קטר מעשן של רכבת או אניית קיטור, שגם היא הייתה פיתוח חדש למדי. בסיווג בולי זיכרון נראה לי כי שני אלה הם בולי הווי לאומי.

גם הפרובינציה השכנה ניו פאונדלנד הנפיקה בולים נאים, הרבה לפני סדרת בולי קולומבוס של ארה"ב. כך למשל, הונפק בשנת 1887 בול הכלב המקומי (שאנו מכירים אותו ככלב "לברדור" - בול טבע מקומי). למעשה, כבר בשנת 1866 הנפיקה ניופאונדלנד בול של בעל-חיים – דג הקוד (טבע מקומי).

בולי ניופאונדלנד מראים טבע מקומי

רביעייה של הגהות גלופה של בול הרכבת של ניו ברנזוויק משנת 1860

Wallace-Hale, R. (2008). Connell stamps: <http://www.cchs-nb.ca/html/Connell-5 Stamps.html>.

איל"ת – אגודה ישראלית לבולאות תימאטית בית יואל, נמל ת"א 40, תל-אביב 6350671

שילה ברנ סבורה כי בולי ארצות הברית של 1869 הם בולי הזיכרון הראשונים. היא כותבת⁶: "בשנת 1870 החלה התקופה הפרוגרסיבית של הבולאות האמריקנית", ומציינת כי בול גילוי אמריקה (6), בול החתימה על הכרזת העצמאות (ציון אירוע - 7) וכן בולי האנייה, הדוור הרכוב והרכבת (הווי לאומי) "האירו את עיניהם של המחנכים לגבי יכולותיהם להנחיל קידמה לילדי אמריקה בדרך חדשה".

בול לינקולן, 1868

גילוי אמריקה והכרזת העצמאות האמריקאי מסדרת ה-pictorials של 1869.

באור מציינ⁷, כי בול לינקולן מ-1866, שהונפק שנה בלבד לאחר הירצחו (ציון אירוע), עשוי היה להיות בול הזיכרון הראשון של ארצות הברית, אך למרות שענה על כל הקריטריונים של בול זיכרון, הוא לא זכה להיחשב ככזה. אולי היה זה בשל ממדיו הקטנים, שלא התאימו לנוסחה של בול זיכרון, המיועד במידה רבה למכירה לאספנים.

הפירמידות בבולי מצרים, 1867.

גם הרחק מאמריקה נרשמו בשנות ה-60 וה-70 הנפקות שניתן לראות בהן בולי זיכרון.

במצרים הונפקו בשנת 1867 בולי הפירמידות, שנועדו להגביר את התיירות לארץ הפרעונים (בול נוף לאומי). היו אלה השנים בהן נכרתה תעלת סואץ, והמצרים רצו למתג את ארצם כמדינה (אמנם בשליטת העות'ומנים, אך בעלת אוטונומיה רבה) אטרקטיבית.

מדינה אחרת באפריקה שהנפיקה בול השונה מהמתכונת השגרתית הייתה ליבריה. ייחודה של מדינה זו הוא בכך שהיא עצמאית מאז 1847, והיחידה ביבשת שלא חוותה שלטון קולוניאלי. הבול משנת 1860 מציג את דמות "ליבריה" המגלמת חירות (וזאת לפי המתכונת המקובלת של הצגת סמלים לאומיים), אך ברקע נראית ספינה, סמל

⁶ Brennan, S.A. (2006). "Little colored bits of paper" collected in the Progressive Era, Winton M. Blount Symposium on Postal History, Nov. 4 2006, Smithsonian National Postal Museum, Washington, D.C.

⁷ באתר: <http://weird.answers.com/facts/commemorative-postage-stamps>

איל"ת – אגודה ישראלית לבולאות תימאטית בית יואל, נמל ת"א 40, תל-אביב 6350671

להיותה של ליבריה ארץ רחוקה שעיקר התחבורה אליה מגיעה מהים (בול הווי לאומי). סדרת בולים זו הייתה הראשונה של ליבריה.

בחלקו השני של המאמר נבחן את ההתפתחויות באסיה, אירופה דרום ומרכז אמריקה, וננסה להשיב על השאלה בה פתחנו – מהם בולי הזיכרון הראשונים בעולם.

ליבריה, 1860.

אלחנן בר-לב הוא דוקטור לחינוך מאוניברסיטת בן-גוריון. הוא אוסף בולים משנת 1961, בעיקר בולאות תמאטית, בדגש על אזורים שעברו מיד ליד תוך כדי מלחמה. כתובתו למשלוח תגובות: ebarlev@gmail.com

תערוכת הבולים פריז 2014 מנחם לדור

תערוכת הבולים Salon du Timbre נערכה בפריז באמצע חודש יוני. זוהי תערוכה לאומית צרפתית, הנערכת פעמיים בשנה. אחת לשנתיים מוסיפים הצרפתים אגף בינלאומי בתמאטיקה ובתולדות הדואר, המהווה תערוכה של האיגוד האירופאי FEPA. השנה השתתפו בתחרות מספר תצוגות ישראליות. אני שימשתי כקומיסר הישראלי, ובמקביל כחבר בצוות השופטים של התערוכה הבינלאומית. דיווח על התערוכה כבר פרסמתי בשובל, וכאן אתרכז בסיכום מקצועי בלבד.

קצת סטטיסטיקה

באגף התימאטי השתתפו 40 תצוגות, מהן אחת של מסגרת בודדת (של חברנו **פאולו דואק**). מעניין לציין כי לא פחות מ-20 מדינות (!) שלחו תצוגות לאגף התימאטי, כך שהתערוכה אכן שיקפה את הפעילות הבולאית באירופה. שתיים מבין התצוגות זכו בציון 95 ובמדליית זהב גדול: "גלולות מרות וטיפות חזקות" של **טוריד וגלנד** מנורבגיה, ו"היסטורית הקטבים של רוסיה" של **לב סאפונוב**. שתי התצוגות הוצגו בעבר בישראל (הראשונה בתערוכה העולמית ב-2008, והשניה בשנה שעברה), והיה נעים לראות את ההתקדמות הרבה שהן עשו מאז.

הטבלה הבאה מסכמת את חלוקת המדליות באגף התימאטי ל-39 התצוגות (אינני כולל את התצוגה של פאולו, משום שרמות המדליה בתצוגה במסגרת בודדת הן שונות):

מספר תצוגות	מדליה
2	זהב גדול
5	זהב
10	מוזהב גדול
12	מוזהב
4	כסף גדול
6	כסף ומטה

ניתן לראות כי רוב התצוגות מצויות מעל הקו האדום, והצדיקו בדיעבד את הבמה המכובדת שניתנה להן. תצוגה אחת מטורקיה זכתה לציון חלש מאוד (60 נקודות), וברור לחלוטין כי לא היה לה מקום בתערוכה. הציון הממוצע היה 82.5 נקודות, ולולא אותה תצוגה היה מגיע הממוצע ל-83 נקודות. ראוי לציין כי עד לפני שנים ספורות היה הציון הממוצע בתמאטיקה קרוב יותר ל-80 נקודות, כך שיש כאן עדות לכך שהרמה עולה בעקביות, ומי שלא מתקדם – נשאר מאחור.

בדיקה סטטיסטית נוספת שערכתי נוגעת לתצוגות המתפרסות על פני 8 מסגרות. כידוע, תצוגה חייבת להגיע למדליה מוזהבת גדולה (85 נקודות ומעלה) כדי שיוקצו לה שלוש מסגרות נוספות. מבין 15 התצוגות בפריז שכללו שמונה מסגרות רק אחת זכתה לציון נמוך יחסית (81 נקודות), בעוד שהאחרות שמרו על מעמדן הבכיר.

איל"ת – אגודה ישראלית לבולאות תימאטית בית יואל, נמל ת"א 40, תל-אביב 6350671

רבות דובר לאחרונה על גודל הדפים בתצוגה. רוב התצוגות בפריז (32 מתוך 39 – למעלה מ-80%) עשו שימוש בדפי A4 רגילים. חמש תצוגות עשו שימוש בדפי A3, בעוד ששתיים הובאו בפורמט של שלושה דפים בשורה. אין כל קורלציה בין הציון של התצוגה לגודל הדפים, ובדיוני חבר השופטים הנושא כלל לא עלה. גם המושג "הדור הרביעי" לא הדהד בחדר השופטים: היחידה מבין שלל התכונות המיוחסות ל"דור הרביעי" אשר באה לידי ביטוי בציוני התצוגות היא הקישור והצמידות שבין הטקסט התימאטי לבין החומר הבולאי.

החומר הבולאי

מסקנה ברורה העולה מהתערוכה היא ביחס לחומר הבולאי. הדברים אינם חדשים, וכבר נכתבו כאן בעבר, אך בכל זאת כדאי לחזור עליהם. התצוגות בפריז – בוודאי הטובות שבהן – כוללות חומרים בולאיים מגוונים הרבה יותר מאשר מקובל בתצוגות שלנו, הישראלים. ברצוני להדגיש כי מדובר לאו דווקא בחומרים יקרים במיוחד, כך שגם מציג בלי כיס עמוק יכול ליישם מסקנה זו.

במה דברים אמורים? ראינו בפריז שילוב נאה של טופסי מברק כמעט בכל התצוגות. תצוגות רבות עשו שימוש בדברי בולים מסוף המאה ה-19 ומתחילת המאה ה-20. שימוש נרחב נעשה בפריטים הכוללים פרסומות פרטיות, אשר הודפסו באישור הדואר. כולנו מכירים את גלויות הפובליבל הבלגיות ואת גלויות האקו היפניות, אך משום מה רק מציגים ישראלים מעטים משתמשים במעטפות ג'ירו (ראה מאמר של **ד"ר הדי פייבל** בנושאונט מספר 17), במעטפות BLP איטלקיות ובקונטרסים הכוללים פרסומות על כריכתם או בדפים הפנימיים. שילוב פריטים כאלה בתצוגה משפר את מגוון החומר הבולאי ומעיד על המאמץ אותו השקיע המציג בניסיון לאתר אותם. ושוב, אין מדובר כאן בהכרח בהוצאה כספית משמעותית.

איל"ת – אגודה ישראלית לבולאות תימאטית בית יואל, נמל ת"א 40, תל-אביב 6350671

כדי להדגים את הנקודה, הנה תמונה של שתיים ממסגרות התצוגה אותן צילמתי בפריז. התמונות צולמו ממרחק של מספר מטרים מהמסגרות, כך שאין טעם לנסות לפענח מהם נושאי התצוגה או מה אומר הטקסט התימאטי. כבר ציינתי בעבר שמבט כזה "ממעוף הציפור", מסייע לשופטים להעריך את רמתו הבולאית של המציג. מבט זה אינו מחליף את הבדיקה הקפדנית של כל פריט וכל נקודה תמאטית, אלא מתווסף אליהם. בלשון הצלמים זהו מבט של zoom out.

די במבט חטוף בתמונה כדי להבין שבמקרה זה המציג הצליח לכלול מגוון רחב ומאוזן של פריטים בולאיים שונים. עבור השופט מבט זה נותן אינדיקציה מהירה לאיכות החומר הבולאי ולגיוונו. כאמור, השיפוט אינו מסתיים בנקודה זו, והשופט ממשיך למבט של zoom in בנקודות שונות לאורך התצוגה. אני מציע לכל מציג ישראלי לנסות להתבונן בתצוגה שלו במבט על שכזה, ולחשוב איך עומדת התצוגה שלו באותו מבחן.

ולטובת מי שרוצה לרדת לפרטים: אחד האוספים שכלל מגוון גדול במיוחד של חומר גדול היה בנושא שכולנו אוהבים – שוקולד. את התצוגה, שזכתה ל-88 נקודות ומדליה מוזהבת גדולה, ניתן (וכדאי) לראות במלואה באינטרנט בכתובת <http://www.vandenhoute.net/Chocolade/index.htm>

האגף הפתוח

בצד האגף התימאטי השתתפתי הפעם לראשונה גם בשיפוט האגף הפתוח. השיפוט נעשה על פי שני כללים בלבד:

1. היקף החומר הבולאי חייב להיות לפחות 50%;

2. לא ניתן להשתמש בפריטים שעוביים מעל 5 מילימטר, וזאת כדי שיהיה ניתן לסגור את מסגרות התצוגה.

הכוונה באגף הפתוח היא לאפשר לאנשים להוסיף מגוון חומר שאינו בולאי על מנת להציג סיפור מלא ומקיף. כך, למשל, ראינו תצוגה בנושא כבשים ובה דוגמאות צמר, והיתה תצוגה על תחרה (שכללה דוגמאות

מסגרת מתוך תצוגה בנושא תה מהאגף הפתוח

איל"ת – אגודה ישראלית לבולאות תימאטית בית יואל, נמל ת"א 40, תל-אביב 6350671

תחרה למיניהן). התצוגה הטובה ביותר באגף זה הייתה של בולאי תימאטי מנוסה בנושא "כוס התה שלך – ההיסטוריה, התרבות ועסקי התה". המציג הוסיף לתצוגה מניות של חברות תה, דוגמאות של עלי תה (בתוך קופסאות פלסטיק קטנות), הזמנות למסיבות תה, פרסומות (מקוריות) לתה, תיונים וכו". כל הפריטים הללו מאפשרים כתיבת סיפור מעניין ומקיף וכאשר עושים זאת טוב – התצוגה היא מאוד עשירה, צבעונית ומזמינה את המבקר לעיין בה. יש לציין כי – כמו בבולאות – חובה שמצב הפריטים המוצגים יהיה טוב ויש הכרח לתאר עניינית את הפריטים (של איזו חברה המניה – תאריכים, וכיוצא באלה). תצוגות אלו נמדדות גם על מגוון החומר הלא בולאי, נדירותו ואיך המציג עושה בו שימוש.

תודה **ליזרם לוביאניקר** שביקר בתערוכה על השתתפותו בכתיבת המאמר.

מנחם לדור, סגן יושב ראש איל"ת, הוא ממקימי האגודה ושימש כיושב הראש הראשון שלה. מנחם הוא שופט תימאטי בינלאומי. כתובתו: ladorm@gmail.com